

УДК [32.01-027.21:316.286:141.7](430)“19/20”
DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2020.28.20>

КОМУНІКАТИВНА ВІДКРИТІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

Михайло Ковальчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет,
кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті здійснено політологічний аналіз концепції публічної відкритості Юргена Габермаса крізь призму її загальності та раціональності. Розглянуто доцільність трактування комунікації у політичному аспекті. Обґрунтовано необхідність визначення політичної реальності як одного з основоположних принципів регламентування комунікації. Досліджено взаємовпливи публічної відкритості на політичну реальність та навпаки. Обґрунтовано виправданість застосування концепції комунікативної дії у контексті розгляду політичної інтеракції. Також проаналізовано розгортання публічної відкритості у детермінованих політичною реальністю рамках. У контексті методології політичної науки досліджено сферу публічної відкритості як одну з фундаментальних складників предметного поля політичної науки. Проаналізовано необхідність концептуального розгляду комунікативної дії як сфери відбуття політичного. Розглянуто взаємодію суспільства та ЗМІ як основоположний зв'язок поширення інформації та субстанційну основу формування публічної відкритості. У статті досліджено взаємозалежність між здійсненням публічної відкритості та станом політичного дискурсу у суспільстві. Також проаналізовано роль ЗМІ як посередника у комунікативному зв'язку між суспільством та органами політичної влади. У контексті формування публічної відкритості розглянуто можливість маніпуляцій об'єктивними фактами внаслідок відсутності критичного сприймання інформації суспільством. Окреслено ознаки та специфіку взаємозв'язку суспільство-держава у комунікативному контексті. У статті проаналізовано комунікативну відкритість, як одну з основоположних чинників побудови демократичного суспільства.

Ключові слова: політика, комунікація, суспільство, політична наука, методологія, відкритість, публічна відкритість, інформація, публічність, демократія, раціональність.

Постановка проблеми. У своїй праці «Структурні перетворення в сфері відкритості» [2] Юрген Габермас аналізує історичний поступ розуміння самої відкритості, а також намагається пов'язати цей процес із процесом налагодження доступності інформації у політичному дискурсі [2, с. 67]. Отже, яким чином пов'язані інформаційні процеси в суспільстві із процесом зміни сфери відкритості? Це питання є широко досліджуваним у сучасній політологічній та правовій літературі та нерідко може здаватись таким, відповідь на яке вже дана, але, все ж таки, я вважаю за потрібне розглянути це питання, оскільки, навіть враховуючи його ґрунтовні дослідження, воно не перестало бути проблемним.

З погляду історичного аналізу в контексті політичного причиною структурних змін у сфері відкритості були неконтрольовані потоки інформації, які надавали можливість донести інформацію до кожного члена суспільства та водночас забезпечували достовірність цієї інформації. Таким чином, можемо стверджувати, що комунікативна відкритість є перш за все відкритістю інформаційною [2, с. 34].

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематика публічної відкритості знайшла свій розгляд у творах Юргена Габермаса, зокрема таких, як «Структурні зміни у сфері відкритості», «Теорія комунікативної дії» та «Залучення іншого. Студії з політичної теорії». У вищеперелічених творах Юрген Габермас ставить питання про формування та розвиток публічної відкритості у сфері політичної реальності різних історичних епох, що дає змогу для системного аналізу історичних передумов та принципів формування відкритості як складника політичного життя суспільства. В контексті політологічного дискурсу проблематикою відкритості також займалися К. Поппер, А. Гарбадин, А. Третяк, О. Котуков, О. Щурко та інші. Та попри свою опрацьованість, дана проблематика зберігає свою актуальність внаслідок розвитку інформаційних технологій та мереж, що демонструється у таких феноменах сучасності, як інформаційні війни та здійснення дезінформації суспільства через ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна відкритість, яку також можна охарактеризувати, як публічність, знаходиться в строго регламентованому полі, що своєю чергою призводить до можливості детальної характеристики та розгляду на прикладі реальних процесів [9, с. 100]. Насамперед на підтримку щойно сказаного слід зауважити, що для обміну інформацією між суб'єктами вони повинні володіти сумою певних навичок, які є строго регламентованими семіотичною системою, в якій знаходяться ці суб'єкти. Слід також згадати про семіотичну систему, яка регламентує сприймання суб'єктом інформаційних даних та строго визначає інтерпретативне поле. Оскільки, власне відштовхуючись від того чи іншого семіотичного кола, суб'єкт формує власне розуміння певних подій та явищ. Тому ще одним важливим фактором сприймання інформації ми можемо назвати належність індивіда до того чи іншого семіотичного кола. Такими навичками також можна вважати мовленнєві навички, писемність, ознайомленість з контекстом, у якому висвітлюється інформація, а також критичність. Цей неповний список навичок, які регламентують процес руху інформації, стосується поки лише учасника комунікації, якому адресується та чи інша інформація. Але, попри ці правила, слід також зауважити, що регламентованість комунікативного акту є двосторонньою і також стосується самого джерела руху інформації.

Маніпулятивні аспекти публічної відкритості. Якщо ж мати на увазі рух інформації в контексті обміну між ЗМІ та суб'єктом, слід також зауважити, що своєю чергою ЗМІ регламентовані в рамках цього обміну достовірністю даної інформації, адже, висвітлюючи ту чи іншу новину, вони беруть на себе роль певного авторитету, який наділяється відповідальністю за достовірність, а також правом на власне висвітлення цієї новини, яке вважається об'єктивним. Таким чином, тут можна стверджувати про дві речі: небезпеку зумисного або ненавмисного викривлення об'єктивних фактів, що може призвести до викривленого сприймання тієї чи іншої інформації. Попередньо згадана небезпека знаходить своє місце в повсякденному житті з метою маніпулювання свідомістю індивідів задля досягнення певних цілей, в тому числі й політичних. Слушним є зауваження, що ця маніпуляція знаходить своє місце здебільшого у політичній сфері. Таким чином, те, що розгляд цієї проблеми Юргеном Габермасом зосереджений передусім на політичній сфері, є цілком виправданим. Адже саме ця сфера діяльності є чи не найяскравішим прикладом маніпулювання публічною відкритістю [9, с. 120]. До прикладу сам політичний мислитель висловлювався таким чином: «Водночас попередньо структурована засобами масової інформації та опанована ними відкритість перетворилася на арену маніпуляцій, де за допомогою рубрики і статей йде боротьба не лише за вплив, а й за якомога прихованіше в стратегічних намірах керування ефективними за впливом, потоками комунікативності» [2, с. 23]. Оскільки, якщо звернутися до історичного розвитку відкритості, то слід зауважити,

що саме в аспекті взаємодії інформації та політичного можна чітко прослідкувати наявність чи відсутність інформаційної відкритості. Отже, слід сказати й те, що інформаційна відкритість має своє місце у суспільстві лише тоді, коли інформаційні потоки виходять за межі монополії з боку органів державного контролю та набувають незалежності [2, с. 98]. Таким чином, відбувається розгортання комунікативної відкритості, але слід зауважити, що поки на цьому етапі це розгортання є однібічним. Тоді як комунікативний процес є процесом двостороннім, складниками якого є не просто джерела інформації, але також й адресати інформаційних потоків.

Якщо ж мати на увазі другий бік цього комунікативного зв'язку, то слід також пригадати про певний тип навичок, які є певними детермінантами комунікативного зв'язку, про які згадувалося дещо вище. Ці навички є умовою того, що індивід здатен сприйняти та опрацювати отримані ним факти та на основі цього зробити висновки та сформулювати власне бачення цих фактів. Таким чином, здійснюється двобічність комунікативного акту, яка слугує ще одним підтвердженням того, що основним завданням комунікації є передача інформації, а метою – порозуміння чи досягнення політичного консенсусу. Але до цього аспекту слід також додати й таку рису, як довіра, оскільки саме наявність довіри до того чи іншого джерела інформації є субстанційною ознакою сприймання власне самої інформації із джерела. На перший погляд здається, що це може бути прикладом наявності нерационального у комунікативному акті. Звичайно, що, попри відсутність нерационального у комунікативному акті, згідно з Юргеном Габермасом, не можна піддати сумніву те, що воно безпосередньо присутнє у комунікації в тому чи іншому вигляді [1, с. 218]. Але власне сама довіра, взята в даному випадку у значенні довіри до ЗМІ, ніяк не може слугувати прикладом нерационального, оскільки вона, навпаки, є яскравим прикладом раціонального. Оскільки це явище має місце в свідомості індивіда власне на раціональних засадах, завдяки критичному мисленню і співставленню фактів з іншими фактами. В даному контексті цілком недоречним є наповнення поняття «довіра» певним метафізичним смислом, адже якраз власне метафізичного наповнення, яке притаманне довірі, тут знімається повністю. До прикладу можна згадати відомі європейські видання, які є якраз прикладом авторитету, наділеного загальною довірою. Ця довіра зумовлена достовірністю і об'єктивністю висвітлення фактів, а не метафізичним відчуттям захищеності та зрозумілості. Прикладом раціональної природи цього явища може слугувати поширена зараз проблема суб'єктивного висвітлення об'єктивних фактів з метою викривлення їх сприймання публікою та цілеспрямованого маніпулювання свідомістю суспільства. Ця проблема має місце насамперед у ЗМІ і проявляє себе як неоднозначність висвітлення фактів, оскільки нерідко ми можемо зіткнутися із ситуацією, коли в одному джерелі факт висвітлюється в одному векторі, а у іншому – у повністю протилежному. Таким чином, будучи цілком заплутаним, суб'єкт вибирає точку зору того джерела інформації, якому він більше довіряє, спираючись на свій попередній досвід. Такий тип реакції і є власне раціональним, оскільки даний вибір робиться на основі попередньо отриманого досвіду об'єктивного висвітлення фактів одним джерелом та логічного аналізу співставлення цих фактів досвіду.

Але тут напрошується висновок про те, що цей феномен «довіри» для свого відбуття вимагає наявності публіки, яка є перш за все споживачем інформаційного ресурсу. Специфіка наявності публіки якраз дозволяє нам зробити висновок про загальність концепції німецького філософа.

Критичність та раціональність як умови здійснення публічної відкритості.

Якщо ж детальніше заглибитись у питання публіки, то слід зауважити, що із розвитком ЗМІ відбувався поступовий поступ і у межах публіки також, який простежувався в освітніх

процесах, внаслідок яких відсоток писемних людей у Європі поступово зростав, що своєю чергою збільшувало кількість споживачів інформації [2, с. 179]. Слід також мати на увазі, що наявність цих навичок у індивіда надає йому певної свободи, свободи спожити запропоновану інформацію не через посередника, а безпосередньо через ЗМІ. Тут можна поставити наголос на тому, що разом із поширенням писемності серед населення зростав і критичний потенціал населення, який проявлявся у більш прискіпливому та детальному сприйманні інформації суб'єктом. Це твердження можна проілюструвати тим, що на основі здобутих знань індивід володіє певною інформаційною базою, яка дозволяє аналітично опрацювати свіжу інформацію та співставити її із новою. А також важливим є момент того, що коли індивід самостійно сприймає інформацію із перших вуст, він потенційно забезпечує себе від сприймання вже попередньо інтерпретованої інформації і більш схильний до критичності у самому власне сприйманні. Таким чином, маємо повне право сказати, що поняття «комунікація» у розумінні Юргена Габермаса цілком і повністю знаходиться у рамках схеми суб'єкт-інформація-суб'єкт, а також несе винятково раціональний характер.

З одного боку, можна піддати критиці дану концепцію Юргена Габермаса, оскільки він занадто сильно переоцінював раціональні чинники у комунікації між індивідами та занадто ідеалістично сприймав ЗМІ. Знову ж таки, це зауваження цілком слушне і має підстави, але зважаючи на специфіку тематики подібні зауваження потребують певного уточнення та доопрацювання. Адже насамперед Юрген Габермас хоче побудувати глобальну концепцію, яка здатна охопити своїми рамками весь сучасний світ, в тому числі й політичний. Знову ж таки, в цьому аспекті можна критично поставитись до такої глобалізації, адже перш за все, звертаючись до історичного екскурсу для підтвердження своїх ідей, філософ апелює до реалій європейського суспільства тієї чи іншої епохи, що своєю чергою все ж таки замикає його концепцію в рамках розгляду Європи та країн Північної Америки.

Але також можна цілком і виправдати такий підхід, оскільки в рамках сучасного інформаційного суспільства, яке сформувалося внаслідок глобалізації та тотальної вестернізації, ми не можемо стверджувати про тотальну відмінність між країнами Європи та країнами, які знаходяться поза межами Європи. З розвитком міжкультурної комунікації також розвивався і спільний міжкультурний досвід, який у певному сенсі «будував» мости між різними країнами в рамках їх співпраці. Звичайно, що тут не мається на увазі, що ми можемо вести мову про всі країни світу, які підпадають під схеми комунікації, розроблені німецьким філософом, оскільки це твердження є апіорі помилковим, адже попри тотальні глобалізацію і розвиток інформаційних мереж, все ж таки не можна говорити про тотальну подібність і рух на зустріч одне одному. Попереднє твердження приводить нас до розгляду проблеми власне раціонального в рамках концепції комунікації Юргена Габермаса. Ця проблема знаходить своє місце у переоцінці ним раціональних чинників у процесі комунікації [1, с. 234].

По-перше, наявність певних суб'єктів комунікації, які не несуть конструктивного впливу на дану комунікацію, а навпаки, намагаються чинити деструктивний вплив. Це твердження можна проілюструвати на політичному тлі, оскільки саме в цій галузі чи не найяскравіше можна продемонструвати відхід від раціональних конструктивних дій заради спільного блага до деструктивних дій через нераціональні чинники. Насамперед слід привести приклад аргументу сили, який часто є останнім та найпереконливішим аргументом у вирішенні комунікативних протиріч у політичному дискурсі. Якщо редукувати цей приклад аргументу сили до суперечки двох індивідів, то слід зауважити, що в полі розвитку конфлікту можна прослідкувати аргументовану суперечку, яка, по суті, має конструктивний характер щодо вирішення цієї проблематичної ситуації. До прикладу, суб'єкт

вступив у конфлікт із своїм візаві на раціональних підставах, щоб захистити своє певне право на щось, яким він об'єктивно володіє. Його візаві знаходиться у протилежному полі цієї ситуації та вважає свою дію правомірною через суб'єктивні переконання. Слід конкретизувати, що вирішення цієї проблематичної ситуації в комунікативній площині є цілком раціональною та виправданою, оскільки, послугуючись логічними аргументами, той чи інший учасник комунікативного акту може переконати свого візаві.

Але слід зауважити те, що це переконання, внаслідок логічної аргументації, може мати місце лише за умови, що суперечка не виходитиме за рамки раціональності. Якщо ж вона зможе вийти на ірраціональну площину психологічних переконань і установок, то принцип логічної аргументації буде зведений нанівець. Наприклад, суперечка, яка розгорталася в раціональному векторі і потенційно могла б знайти своє вирішення внаслідок аргументації правоти однієї із сторін. Але водночас сторона конфлікту, якій забракло аргументів для ствердження власної правоти через свою нездатність прийняти факт неправоти, виходить із поля раціональності і прибігає до аргументу сили, який, по суті, є суто ірраціональним. З одного боку, здається, що цей аргумент через свою ірраціональність не мав би діяти, але із прикладу історичних подій та й навіть нашого буденного досвіду слід визнати, що такий аргумент є, мабуть, одним із найбільш дієвих. Повсякчас в повсякденному житті індивід відходить від раціонального в рамках комунікації через психологічні чи непсихологічні чинники та прибігає до застосування аргументів сили чи іншого типу безкомпромісного впливу. З одного боку, це зауваження є цілком доцільним та має цілком обґрунтовану базу. Але, будучи ґрунтовним, водночас воно має піддаватися певному уточненню та критиці, в тому числі критиці, яка безпосередньо слідує із самої концепції Юргена Габермаса. Насамперед це зауваження стосується комунікативного акту, який перейшов із раціональної площини у ірраціональну. З одного боку, ми можемо стверджувати, що уся концепція комунікації, розроблена німецьким філософом, є недосконалою та зазнає краху в контексті ірраціональності та нераціональності комунікативних актів. Та це зауваження можна піддати також критиці, яка буде формуватися перш за все на макрорівневості концепції Юргена Габермаса.

Як уже було неодноразово зазначено, концепція комунікації німецького політичного мислителя побудована на аналізі міжкультурної комунікації в рамках суспільства або ж у рамках різних культур, що сигналізує нам про безкомпромісну загальність його концепції. Коли ж говорити про індивідуальний рівень комунікації, то слід сказати, що саме йому притаманний ірраціональний та нераціональні аспекти, які здебільшого знаходять своє місце у сфері власне приватного, де дані чинники відіграють одну із субстанційних ролей.

Коли ж вести мову про загальність комунікативного акту, зокрема міжкультурного, то цей вплив ірраціональних чинників буде максимально зведений нанівець. Це буде зроблено, власне, через притаманність публічності цьому комунікативному зв'язку, адже збільшуючи масштаб загальності, безпосередньо буде збільшуватись і масштаб публічності даної комунікативної інтеракції. Сама ж публічність як така являє собою певну гарантію збереження комунікативної ситуації у раціональному ключі.

Висновки. Взаємозв'язок загальності та публічності знаходить своє місце внаслідок наявності зацікавленості публіки у фактах, що призводить своєю чергою до висвітлення інформації у ЗМІ. В цьому разі публічність може мати регламентуючий характер, який матиме потенціал для контролю за збереженням раціонального поля в вирішенні певної ситуації. Публічність як така формуватиметься власне навколо комунікативного зв'язку, який володітиме загальністю, і внаслідок чого його важливість для цілого суспільства зростатиме настільки, наскільки великим буде власне масштаб його загальності,

що втілює собою важливість його наслідків [2, с. 78]. Суспільство, яке, власне, і формуватиме публіку цього типу відкритості, буде слідкувати за розвитком цієї ситуації та, усвідомлюючи свою роль у цій ситуації як не лише пасивних спостерігачів, а як безпосередніх учасників даного комунікативного акту. Що своєю чергою дає нам право сказати, що передусім власне публіка є контролюючим началом у даному комунікативному зв'язку. Але для цього вона потребує наявності інформаційної бази, яка формуватиме відкритість, а також дозволить зберігати ситуацію у раціональному полі.

Таким чином, цілком доцільним є присутність політичного контексту у концепції комунікативної відкритості у концепції Юргена Габермаса, оскільки саме ця сфера людської діяльності володіє усіма чинниками: публічною відкритістю, загальністю, необхідною раціональністю. Усі вищезгадані чинники є лакмусовим папірцем для перевірки комунікативної ситуації у суспільстві, адже власне їх безпосередня взаємодія є основним фактором для прогресивного руху суспільства у політичному плані, внаслідок чого формується комунікативний зв'язок між владними структурами та суспільством. Цей зв'язок передбачає взаємозалежний вплив та взаємодію суспільства та держави і означає собою політичну конструктивність в межах тієї чи іншої держави. Тут доречним також є зауваження про те, що публічна відкритість політичної сфери для ЗМІ, а внаслідок чого знаходить своє існування також і відкритість для суспільства, є однією із найважливіших факторів сучасного демократичного суспільства.

Список використаної літератури

1. Габермас Ю. Залучення Іншого. Студії з політичної теорії. Львів: Либідь, 2006. 416 с.
2. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: Дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000. 318 с.
3. Грамчук А. Особливості становлення громадського суспільства в Україні: теорія і практика : автореф. дис. канд. політ. Наук : 00.02 О., 2001. 19 с
4. Денисенко В. «Відкрите суспільство» К. Поппера як модель соціально-політичного розвитку європейського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського нац. університету. Вип. 2: Сер.: Політологія, Соціологія, Філософія.* 2005. С. 3–9.
5. Колбеч Г. Політика: Основні концеп. в суспільних науках. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 127 с.
6. Себайн Д, Торсон Т. Історія політичної думки. Київ: Основи, 1997. 838 с.
7. Шмитт К. Понятіе политического. Антологія мировой политической мысли в пяти томах. Т. II. Москва: Мысль, 1997. С. 291–310.
8. Habermas J. Between facts and norms: contribution to a discourse theory of law and democracy / J. Habermas. Boston: Massachusetts Institute of Technology, 1996. 605 p.
9. Habermas J. The structural transformation of the public sphere / J. Habermas // An inquiry into a category of bourgeois society. Cambridge: The MIT Press, 1989. 326 p.

COMMUNICATIVE OPENNESS AS A COMPONENT OF THE SUBJECT FIELD OF POLITICAL SCIENCE

Mykhailo Kovalchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article presents a political analysis of the concept of "communication" by Jurgen Habermas. The article deals with a political analysis of the concept of public openness of Jurgen Habermas through the prism of its universality and rationality. The expediency of interpretation of communication in political aspect is considered. The necessity of defining political reality as one of the fundamental principles of communication regulation is substantiated. The implications of public openness to political reality and vice versa have been investigated. The validity of the application of the concept of communicative action in the context of consideration of political interaction is justified. It also analyzes the deployment of public openness within the political realities determined by political reality. In the context of political science methodology, the field of public openness has been investigated as one of the fundamental components of the subject field of political science. The necessity of conceptual consideration of communicative action as a sphere of political service is analyzed. The interaction of society and the media is considered as the fundamental connection between the dissemination of information and the substantive basis for the formation of public openness. The article explores the interdependence between the exercise of public openness and the state of political discourse of society. The role of the media as a mediator in communicative action between society and political authorities is also analyzed. In the context of the formation of public openness, the possibility of manipulation of objective facts due to the lack of critical perception of information by the society is considered. The features and specifics of the society-state relationship in a communicative context are outlined. The article attempts to analyze communicative openness as one of the fundamental factors of building a democratic society.

Key words: politics, communication, society, political science, methodology, openness, public openness, information, publicity, democracy, rationality.